

26. 15Подольянин. 1915. 13 квітня.
27. Подольские Известия. 1913. 18 октября.
28. Полное собрание законов Российской Империи (далі – ПСЗРИ). – Собрание третье. СПб.,1912. Т. XXIX. 1909. №31512.
29. ПСЗРИ. Собрание третье. СПб.,1912. Т. XXIX. 1909. №31514.
30. ПСЗРИ. Собрание третье. СПб.,1913. Т. XXX. 1910. №33903.
31. ПСЗРИ. Собрание третье. СПб.,1915. Т. XXXII. 1912. №38006.
32. Раков В.А. Локомотивы отечественных железных дорог (1845-1955 гг.). 2-е изд.. М.: Транспорт, 1995. 564 с.
33. Центральный государственный исторический архив СССР в Ленинграде. Коллекция № 350: Планы и чертежи по строительству железных дорог и искусственных сооружений, опись 35: Подольская железная дорога, 1888-1916 гг. // РГИА, Санкт-Петербург. 38 с.
34. Центральный государственный исторический архив СССР в Ленинграде. Опись № 94 Документальных материалов железных дорог: Подольской, Покровско-Уральской, Полесских и др. за 1865-1917 гг. // РГИА, Санкт-Петербург. 16 с.
35. Ушаков К. Подготовка военных сообщений России к мировой войне. – Москва, Ленинград, 1928.
36. ЦДАВО, ф.2537, оп.2, спр.8
37. ЦДАВО, ф.2537, оп.2, спр.205
38. ЦДІАУ, ф.91, оп.1, спр.3
39. ЦДІАУ, ф.278, оп.1, спр.351
40. ЦДІАУ, ф.442, оп.660, спр.201
41. ЦДІАУ, ф.692, оп.1, спр.5848
42. ЦДІАУ, ф.693, оп.1, спр.206
43. ЦДІАУ, ф.693, оп.1, спр.1035
44. ЦДІАУ, ф.696, оп.1, спр.302
45. ЦДІАУ, ф. 1085, оп.1, спр.6

М. О. Сльозкін,
аспірант кафедри археології, спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ ЮДЕЇВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ, ЯК «ФАКТОР НАПРУГИ» НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У публікації схарактеризовано економічну зайнятість єврейського населення Правобережної України на поч. ХХ ст. Юдейська підприємливість розглядається автором у контексті «фактору напруги» міжнаціональних

конфліктів зазначеного періоду та формування «образу іншого».

Ключові слова: *юдеї, Правобережна Україна, підприємництво, селянство, чорносотенці.*

Сучасній науці відомо, що національна ідентичність включає не лише знання про власний національний субстрат: історію, мову та культуру. Вагомою складовою окремішності певної нації досить часто є стереотипні уявлення про «чужих» або «інших». Тут можна погодитися із думкою американського мислителя У. Ліппманна, котрий зазначав, що дослідження міжнаціонального дискурсу неможливе без вивчення ідеологічної та емоційної складової історичних пам'ятей досліджуваних етнонаціональних спільнот [4, с. 13].

Одними із найбільших безпосередніх учасників міжнаціонального дискурсу на теренах Правобережної України на поч. ХХ ст. була юдейська частина населення. Згідно з переписом населення 1897 р. чисельність юдеїв відносно інших етносів на Волині відповідала 13,2%, на Київщині та Поділлі ці показники були схожими та ледь перевищували 12% [5, с. 320].

Характерною рисою євреїв у зазначений період була підприємливість. Дослідник етнонаціональних меншин Правобережжя Ю. Поліщук з'ясував, що понад 85% від загальної кількості купців Волинської губернії були юдеями, котрі не лише торгували продуктами, фабричними виробами, худобою, а й виконували роль посередництва при приватних фінансових операціях, обміні тощо [10, с. 132].

Непропорційна зайнятість юдеїв у невиробничій сфері економіки Правобережної України часто ставала підґрунтям міжетнічних конфліктів та створювала проблеми соціально-політичного характеру [12, с. 28].

Висока концентрація єврейського населення у підприємницькій діяльності на поч. ХХ ст. пояснюється не лише модернізаційними процесами імперії Романових. Вагоме місце у визначенні напрямку юдейського господарювання були усталені релігійні традиції. Згідно єврейської традиції (перебування євреїв на чужині сприймалося як «galut» (укр. – «вигнання»)) [1, с.12]. Тому діяльність юдеїв спрямовувалася на заняття тим господарством, яке не прив'язувало до землі, а давало змогу покинути чужину із накопиченими статками [13, с. 57].

Проте, дослідники зазначають на інших особливостях, що обумовлювали зайнятість євреїв у торгово-ремісничій діяльності на території Центрально-Східної Європи. Вчені акцентують увагу на тому, що з 8 століття юдеїв майже скрізь витіснили із землеробства. Впродовж тисячі років традиційним заняттям юдеїв стало ремесло. Воно ж було можливістю забезпечити власне існування [9].

Аналізуючи ставлення мешканцями Правобережного краю до юдейської підприємливості помічаємо цікаву особливість: називаючи євреїв «визискувачами», «експлуататорами» з одного боку, населення без найменшої перестороги користувалися підприємливістю юдеїв, співпрацюючи з ними у економічній сфері.

Тут варто зацентрувати увагу на особливостях тогочасної української

ментальності. Перебуваючи у хліборобській парадигмі мислення українські селяни вважали землю основною економічною цінністю. Абсолютизуючи важку фізичну працю, вони в силу своєї неграмотності не сприймали іншої діяльності як суспільно цінної. Тому, часто підприємливі юдеї були для них «неробами».

Підтвердження нашій тезі знаходимо в працях О. Михайлюка. Дослідник зазначає, що рушійною силою селянства була «влада землі», котра включала повторюваність сільськогосподарського циклу. В широкому розумінні цієї ментальної парадигми життя хлібороба визначалося практично-виробничим планом [6, с. 238]. З одного боку, селянський традиціоналізм в часи модернізації позначався відсталістю. З іншого ж – його основою залишалася практична доцільність.

Малограмотність та низка політична обізнаність хліборобського населення відкривала широкі можливості для різноманітних маніпуляцій. Саме на «шкідливу єврейську підприємливість» ставили акцент представники чорносотенних організацій. Джерелом поширення антисемітських ідей часто ставали чутки та періодика. Одним із найтиражованіших антисемітських видань була газета «Почаевские известия», що видавалася у друкарні Почаївської лаври. На її шпальтах євреїв часто іменували «жидами, котрі експлуатують сільське населення», закликали бойкотувати юдейську торгівлю [8, с. 93].

Члени чорносотенних організацій також агітували проти того, щоб звичайні обивателі брали в оренду на своє ім'я, чи купували для подальшої передачі юдеям будь-яку власність – землі, садиби, млини, ліси, ставки тощо. Рекомендувалося в будь-який спосіб переконувати населення «уникати єврейських грошей» [7, с. 16]. Робилося це, на нашу думку, для того, щоб посилити напругу у міжнаціональній взаємодії.

Дійсно, в фактичному управлінні юдеїв Волинської губернії перебували не лише земельні наділи. Застосовуючи колізії у імперському законодавстві євреї Волині управляли великою кількістю маєтків, млинів, шинків, та навіть лісопилень і фільварків. Для комфортного господарювання юдеї експлуатували працю селян, що часто викликало у останніх негативні настрої. Номінальним власником залишався представник християнського віросповідання. Юдеї ж були лише орендарями, які юридично не мали права власності, або ж управляли від імені власника, що фактично не порушувало встановлених законом обмежень [2, с. 65–66].

Негативне ставлення та демонізацію єврейської підприємливості поєднувалося з співпрацею у економічній сфері. Архівні документи свідчать про наявність фактів такої співпраці. У рапорті поліцейського чиновника волинської жандармерії йшлося, що лазня в м. Дубно, яка належала Почаївській лаврі передана на 12 років у оренду М. Кельнеру. Використовуючи юдейську підприємливість, як «точку напруги» у антисемітській пропаганді¹³,

¹³ Архімандрит Віталій (Максименко), керівник друкарні лаври був очільником Почаївського відділу «Союзу руського народу»; інші ієрархи також входили до цієї організації.

представники «Союзу руського народу» не соромилися скористатися нею [2, с. 66].

Вплив стереотипних поглядів простежується й у працях тогочасної інтелігенції. Аналізуючи матеріали етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського відомий публіцист М. Драгоманов називає юдеїв «шкідливим, експлуататорським елементом», а юдейський побут іменує «паразитним». Він писав, що селяни перебувають в «економічному рабстві», тому й вороже ставилися до євреїв [3, с. 221–224]. Нетерпиме ставлення до юдеїв простежуємо й у публіцистиці О. Пчілки. У її публікаціях євреї іменувалися «стяжателями», котрі «колючим інородним тілом сидять у нас в печінках» [11].

Незважаючи на великий відсоток зайнятості юдеїв у підприємницькій діяльності більшість єврейського населення надавало перевагу дрібному кустарному виробництву, або ж – торгово-посередницькій діяльності. В силу різних обставин, їм не вдавалося реалізувати управлінський потенціал у великій промисловості. Лише 10% юдейських підприємців змогли вдало реалізуватися. Інші ж постійно переживали банкрутства [12, с. 23].

Інколи конфлікти на фоні «економічної перевантаженості» траплялися й між євреями-конкурентами. 16 серпня 1902 р. Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору М. Драгомирову надійшов лист від Т. Фельдмана. У документі мешканець Проскурова скаржився на дії юдея М. Хармаца, котрий, з слів адресанта поблизу його домогосподарства влаштував миловарний завод. Т. Фельдман адресував київському генерал-губернаторові прохання розпорядитися про закриття шкідливого підприємства [14, арк. 1].

Цю скаргу переслали з Києва до Кам'янця-Подільського. 7 вересня 1902 р. Подільський губернатор О. Ейлер відповів на лист генерал-губернатору М. Драгомирову. У повідомленні йшлося про те, що влаштування миловарного підприємства мешканцем м. Проскурова М. Хармацем є легальним. Дозвіл на роботу підприємства видано Лікарським відділенням Подільського губернського правління, а експертизу дотримання санітарних норм проводив проскурівський міський лікар [14, арк. 2].

Цей факт спростовує побутуюче на поч. ХХ ст. міркування про позитивний вплив торгівлі на матеріальне становище юдеїв. Річ у тім, що компактне розселення євреїв у містечках Правобережної України спричиняло своєрідне «економічне перевантаження». На практиці це означало величезну конкуренцію та мізерний торговий оборот [12, с. 23].

Відтак, основним ворогом юдейської частини Правобережжя були консервативно-монархічні сили. Вони, використовуючи різноманітні засоби конструювали «точку напруги» у міжнаціональному дискурсі. Маніпулюючи суспільною думкою, чорносотенці подавали викривлене уявлення про юдейську підприємливість, що в поєднанні з брудними чутками формувало в образі євреїв імаготип «іншого». Це і стало одним із ключових аспектів у антисемітській пропаганді та «точкою напруги» у відносинах юдеїв з іншими мешканцями Правобережної України на початку ХХ століття.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бер И. Галут / пер. з івриту Р. Нудельмана. Єрусалим: Бібліотека Алія. 1991. 166 с.
2. Бородій А., Завальнюк О., Федьков О. Слідами одного анонімного листа: орендування земель євреями у Правобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2020. Число 4. С. 61–76.
3. Драгоманов М.П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае. *Политические сочинения*. (ред. И.М. Грев, Б.А. Кистяковский). Т. 1: Центр и окраины. Москва: тип. Т-ва И.Д. Сытина. 486 с.
4. Історичні образи «сусідів» на українсько-польсько-білоруському прикордонні: міфи — студії — пам'ять. Колективна монографія / Керів. автор. кол. та редактор В.В. Масненко. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І, 2018. 396 с.
5. Личков Л. Юго-Западный край по данным переписи 1897 г. / Л. Личков // Киевская старина. 1905. № 9. С. 317–366.
6. Михайлюк О.В, Традиціоналізм селянської культури. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Випуск ХVІІІ, 2011. С. 327–243.
7. О ревнителях Союза Русского Народа, их правах и обязанностях. Почаев: Типография Почаево-Успенской лавры, 1912. 16 с.
8. Омелянчук І.В. Чорносотенний рух на території України (1904–1914 рр.): Монографія. Київ: НІРУВ, 2000. 168 с.
9. Орен И., Занд Н. Ремесла в еврейской культуре. *Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах*. Т. 7. Иерусалим: Кетер, 1996. Режим доступу: <https://eleven.co.il/jewish-history/overview/13495/>
10. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с. С. 132.
11. Пчілка О. Наша справа з жидами. *Рідний край*. №44, 1908.
12. Самарцев І.Г. Євреї в Україні на початок ХХ ст. *Український історичний журнал*. 1994. №4. С. 19–29.
13. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
14. Центральний державний архів України у м. Києві, ф.442, оп. 655, спр. 118. 4 арк.